

**МВС УКРАЇНИ**

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Навчально-науковий інститут  
підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції**

**Факультет підготовки фахівців для підрозділів слідства**

*Науково-дослідна лабораторія з проблем протидії злочинності*

*Кафедра криміналістики, судової медицини та психіатрії*

**ОСОБЛИВОСТІ  
ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ  
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ  
ЗБИТКІВ, ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ,  
ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ, ЗАПОДІЯНОЇ  
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

**Науково-методичні рекомендації**

**Харків 2015**

УДК  
ББК  
О

## АВТОРИ

**Бугайчук Костянтин Леонідович**, к.ю.н., доцент, начальник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п.п. 1.2, 1.4, 1.5)

**Корнієнко Дмитро Миколайович** к.ю.н., начальник навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.1., 1.6)

**Федосова Олена Валеріївна**, к.ю.н., с.н.с., провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.1.)

**Стреляний Володимир Іванович**, к.ю.н., провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.2.)

**Галкін Дмитро Вікторович** к.ю.н., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.6)

**Малиновська Тетяна Миколаївна** к.ю.н., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.5.)

**Гладкова Євгенія Олексіївна**, к.ю.н., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.4.)

**Святокум Ігор Олегович**, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.3.)

**Лозова Світлана Миколаївна**, к. психол. н., доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.7., 1.8. сумісно з Книженко С.О.), 1.12., 1.13., 1.14., 1.15.)

**Книженко Світлана Олександрівна**, к.ю.н., доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1.7., 1.8. сумісно з Лозовою С.М.), 1.9., 1.10., 1.11.

**Особливості** призначення і проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням : науково-методичні рекомендації / Кол. авторів. – Харків : ХНУВС, 2015. – 60 с.

УДК  
ББК

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                                                            |           |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>1.1. ПОРІВНЯННЯ НОРМ КПК УКРАЇНИ (В РЕДАКЦІЇ 2012 РОКУ), ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ, З ВІДПОВІДНИМИ НОРМАМИ ЗАКОНОДАВЧИХ ТА НОРМАТИВНИХ АКТІВ УКРАЇНИ .....</b> | <b>4</b>  |
| <b>1.2. ПОРІВНЯННЯ ПОНЯТЬ: ШКОДА, ЗБИТКИ, УПУЩЕНА ВИГОДА. ВИЗНАЧЕННЯ РІЗНИЦІ МІЖ НИМИ ПО ПРОВАДЖЕННЯХ, У ЯКИХ ДІЯМИ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ЗАПОДІЯНО МАТЕРІАЛЬНІ ЗБИТКИ.....</b>                  | <b>11</b> |
| 1.2.1 Співвідношення поняття шкода та збитки за цивільним та господарським законодавством .....                                                                                            | 12        |
| 1.2.2. Шкода завдана кримінальним правопорушенням.....                                                                                                                                     | 17        |
| <b>1.3. ЗБИТКИ ЯК ЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ.....</b>                                                                                                                                                | <b>21</b> |
| <b>1.4. ЧИ МОЖУТЬ ЗБИТКИ З'ЯВИТИСЯ ВНАСЛІДОК ПРАВОМІРНИХ ДІЙ? .....</b>                                                                                                                    | <b>23</b> |
| 1.4.1. Чи всі збитки та шкода підлягають відшкодуванню? .....                                                                                                                              | 23        |
| <b>1.5. МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ СТОСОВНО СПРИЧИНЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ ДІЯМИ ПОСАДОВИХ ОСІБ.....</b>                                                  | <b>27</b> |
| <b>1.6. ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКІВ. ОЗНАКИ ЗА ЯКИМИ ЮРИДИЧНІ ЗБИТКИ ВІДРІЗНЯЮТЬ ВІД ЕКОНОМІЧНИХ .....</b>                                                | <b>34</b> |
| <b>1.7. ОРІЄНТОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО СТАВЛЯТЬСЯ НА ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ .....</b>                                                          | <b>40</b> |
| <b>1.8. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО СТАВЛЯТЬСЯ НА ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ (МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ).....</b>                                   | <b>45</b> |
| <b>1.9. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО СТАВЛЯТЬСЯ НА ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ .....</b>                                                                  | <b>46</b> |
| <b>1.10. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ, ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ, ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ .....</b>                               | <b>48</b> |
| <b>1.11. МАТЕРІАЛИ, ЯКІ НЕОБХІДНО ПІДГОТУВАТИ ТА НАДАТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ, ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ, ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ .....</b>       | <b>51</b> |
| <b>1.12. ПЕРЕЛІК РЕГІОНАЛЬНИХ ЗОН ОБСЛУГОВУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ ІНСТИТУТАМИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ.....</b>                                                    | <b>53</b> |
| <b>1.13. ПЕРЕЛІК НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВІДДІЛЕНЬ: .....</b>                                                                       | <b>54</b> |
| <b>1.14. ПОШТОВІ АДРЕСИ ТА ТЕЛЕФОННІ НОМЕРИ НДЕКЦ ПРИ ГУМВС, УМВС УКРАЇНИ В ОБЛАСТЯХ, МІСТІ КИЄВІ ТА НА ЗАЛІЗНИЦЯХ .....</b>                                                               | <b>55</b> |
| <b>1.15. ВІДОМОСТІ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКУ МЕРЕЖУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ, ЧЛЕНОМ ЯКОЇ Є ДНДЕКЦ МВС УКРАЇНИ (ENFSI) .....</b>                                                                    | <b>58</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....</b>                                                                                                                                                    | <b>61</b> |

## **1.1. ПОРІВНЯННЯ НОРМ КПК УКРАЇНИ (В РЕДАКЦІЇ 2012 РОКУ), ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ, З ВІДПОВІДНИМИ НОРМАМИ ЗАКОНОДАВЧИХ ТА НОРМАТИВНИХ АКТІВ УКРАЇНИ**

У квітні 2012 року набув чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), який докорінно змінив систему кримінального судочинства України та став орієнтиром подальшого реформування правової системи в частині процесуального законодавства, системи правоохоронних органів, судів та інших сфер суспільних відносин.

З метою найефективнішого забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина у діючому КПК зазнали змін підходи до призначення і проведення експертиз та використання висновків експертиз як доказів у кримінальному провадженні, а також підходи до використання спеціальних знань обізнаних осіб як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширших можливостей застосування у доказуванні інституту судової експертизи. Слід також зазначити, що для учасників кримінального провадження принцип змагальності кримінального судочинства значно розширився.

Поряд з цим, детальний аналіз діючого Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих і нормативно-правових актів з цього питання дозволив виявити окремі неузгоджені питання, які потребують наукового і правового роз'яснення.

Перш за все зазначимо, що **основоположні засади** призначення судових експертиз та експертних досліджень судовим експертам державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим судовим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів здійснюються у порядку, визначеному: Кримінальним процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Митним кодексом України, Законами України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», а також іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності.

Зокрема, порядок призначення судових експертиз, експертних досліджень та науково-методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертиз закріплені в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції

України від 26.12.2012 № 1950/5<sup>1</sup>, а також Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 року № 3505/5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 12 грудня 2011 року за № 1431/20169.

Слід зазначити, що під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз<sup>2</sup>, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо.

Також, у діючому законодавстві України зазначено наступне: якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством України про судову експертизу, застосовуються правила міжнародного договору України.<sup>3</sup>

Згідно Кримінального процесуального кодексу України (ч. 1 ст. 242 КПК) експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

**Згідно діючого КПК України судова експертиза може бути призначена одразу ж після внесення інформації про кримінальне правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань**

**Підставою для призначення експертизи є потреба в наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, які необхідні для вирішення певних питань у кримінальному провадженні**

<sup>1</sup> Цим наказом були внесені зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 03 листопада 1998 року за № 705/3145 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 року № 144/5), виклавши їх у новій редакції.

<sup>2</sup> В експертну практику вже впроваджена Методика вирішення судово-економічної експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків (реєстраційний код з Реєстру методик проведення судових експертиз 11.0.22

<sup>3</sup> Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р., № 4038

**До спеціальних не належать загальновідомі і загальнодоступні наукові знання в галузі матеріального і процесуального права, якими повинні володіти слідчі, прокурори, судді.**

**Саме тому закон прямо забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права (частина 1 статті 242 КПК України).**

Відповідно КПК України у кримінальному провадженні залежно від наявності підстав слідчий, прокурор, як правило, на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин справи і тих питань, на які має відповісти тільки фахівець із певної галузі знань, визначає, чи потрібно в кримінальному провадженні залучати експерта, проводити експертизу і яку саме.

Однак у деяких випадках, прямо передбачених ч. 2 ст. 242 КПК України призначення судової експертизи є обов'язковим.

Так, слідчий або прокурор зобов'язані звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України.
- 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.<sup>4</sup>

Обов'язковість звернення до експерта для проведення експертизи у зазначених вище випадках обумовлена необхідністю доказування тих обставин, без встановлення яких неможливе всебічне та повне розслідування вчиненого кримінального правопорушення.

---

<sup>4</sup> Цей пункт доповнив частину другу статті 242 КПК України на підставі прийняття Верховною Радою України Закону України № 1261 – VII від 13.05.2014 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій з лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України»

**Відсутність у матеріалах кримінального провадження висновку експерта з питань, які встановлені у ч. 2 статті 242 КПК України, слід розглядати як підставу для висновку про те, що докази, зібрані по кримінальному провадженню, є недостатніми для вирішення справи**

Крім того, нормами діючого КПК передбачена можливість призначення експертизи не тільки одному експерту а й експертам, тобто де-факто мова йде про призначення експертизи двом чи більше експертам, що за своїм змістом носить комісійний характер.

**Звертає на себе увагу відсутність у діючому КПК визначення понять первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз, хоча вони чітко визначені у п. 1.2.10 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5**

**КПК України не врегульований статус кожного експерта та межі його окремих повноважень, порядку організації проведення комісійних експертиз та випадки складання ними одного чи окремих висновків**

**Це також стосується і випадків коли для вирішення завдання необхідне залучення експертів з різних галузей знань, тобто проведення комплексної експертизи**

Крім цього, зазначені процесуальні види експертиз прописані у Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 150 «Додаткова і повторна експертиза»), Кодексі адміністративного судочинства (ст. 83 «Комісійна експертиза», ст. 84 «Комплексна експертиза», ст. 85 «Додаткова і повторна експертизи»), Господарському процесуальному кодексі України (ст. 42. «Висновок судового експерта» - ...у випадках недостатньої ясності чи неповноти висновку судового експерта господарський суд може призначити додаткову судову експертизу. При необхідності господарський суд може призначити повторну судову експертизу і доручити її проведення іншому судовому експерту....).

В кримінальному процесуальному законодавстві ця неузгодженість норм КПК і підзаконних актів, потребує, на наш погляд, обов'язкового унормування.

Намагання законодавця надати рівні можливості сторонам кримінального процесу щодо використання спеціальних знань у формі експертних досліджень і отримання експертних висновків як джерел доказів знайшло своє відображення в статті 243 КПК України «Порядок залучення експерта», яка надає можливість не лише слідчому, прокурору, а й стороні захисту самостійно на договірних умовах залучати експертів для проведення експертиз, у тому числі обов'язкових.

На підзаконному рівні таке право реалізовано в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 26.20.2012 р. № 1950/5, що зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 січня 2013 р. за № 1/22533.

Поряд з тим, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених статтею 244 Кримінального процесуального кодексу України.

**Таким чином, під час судового розгляду в якості доказу може бути надано одночасно два висновки, які виконані різними експертами з одних і тих питань, як за дорученням сторони обвинувачення так і сторони захисту**

Поряд з тим, у разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею, слід мати на увазі, що на вирішення експерту можуть бути поставлені й інші питання, які мають значення для кримінального провадження та судового розгляду і стосуються об'єкту дослідження та не вирішувались під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення. Така можливість забезпечує повноту дослідження усіх матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи.

Безумовно, такі процесуальні можливості сторона захисту має не щодо всіх категорій кримінальних проваджень. Наприклад, якщо йде мова про злочини проти статевої свободи або злочини у сфері обігу наркотичних засобів, саме сторона обвинувачення має процесуальний пріоритет проведення експертизи, оскільки зразки для експертиз з таких проваджень, як правило, зібрані в межах процесуальних дій правоохоронних органів. Принаймні *питання допустимості зразків для експертизи з вищевказаних категорій справ, що відібрані стороною захисту, не врегульовані Кримінальним процесуальним кодексом України.*

Однак є категорія кримінальних проваджень, у якій допустимість зразків, наданих стороною захисту для проведення експертизи, сумнівів не викликає. Це злочини у сфері господарської діяльності – розділ VII Кримінального кодексу України. У таких справах найчастіше проводять економічну експертизу, де зразками є належні документи самого суб'єкта господарювання.

Юридичний супровід господарської діяльності, правильне зберігання первинних документів та їхніх належно завірених копій можуть забезпечити сторону захисту більш повним комплектом документів порівняно зі стороною обвинувачення, яка отримує такі документи переважно в результаті обшуків або тимчасових доступів до речей. Відповідно база зразків для проведення економічної експертизи у сторони захисту може бути більш повною та всебічною, ніж у сторони обвинувачення.

Саме більш повна база зразків первинних документів може стати перевагою в оцінці двох висновків експертизи (сторони захисту та обвинувачення), якщо такі висновки матимуть розбіжності. Також питання застосованих експертом методів дослідження відіграватиме вирішальну роль для врахування та покладення результатів експертизи в основу судового рішення.

**Попри те, що ст. 243 КПК має назву «Порядок залучення експерта», у ній, на жаль, ідеться про можливість залучення експерта, а не про можливість реалізації цієї можливості**

**Разом з тим, в діючому КПК не визначено форми реалізації стороною захисту права самостійного залучення експерта. Законодавець навіть не визначився з назвою документа**

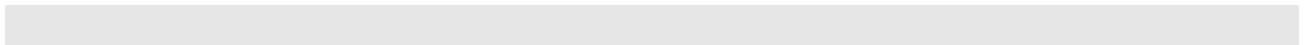
*Виходячи із змісту КПК, процесуальний документ, яким залучається Експерт до кримінального провадження трактується по різному. Так, відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Частина 7 ст. 69 КПК дає підстави зробити висновок про те, що експерту надсилається доручення. Стаття 332 КПК передбачає право суду своєю ухвалою доручити проведення експертизи. Буквальне тлумачення ч. 3 ст. 332 КПК дає можливість зробити висновок, що ухвала суду має назву «ухвала про доручення проведення експертизи».*

Отже, виходячи із прагнення забезпечити однаковість кримінальної процесуальної термінології та керуючись указаними вище статтями КПК, можна зробити висновок, що, юридичною підставою для залучення експерта на стадії досудового розслідування повинна бути постанова слідчого чи прокурора про доручення проведення експертизи.

Більш конкретизуючим (порівняно з Кримінальним процесуальним кодексом України) у цьому питанні є п. 1.8 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, в якому зазначається, що підставою для проведення експертиз відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження (документ про призначення експертизи (залучення експерта)), у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню.

Підставою для проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) замовника (юридичної або фізичної особи) з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.

**Підсумовуючи викладене** варто зазначити, що прийняття в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, загалом стало вагомим кроком до вдосконалення вітчизняного кримінального провадження, проте знадобиться певний час для унормування чинного законодавства з метою найбільш ефективного урегулювання процесу досудового розслідування та судового слідства.



## **1.2. ПОРІВНЯННЯ ПОНЯТЬ: ШКОДА, ЗБИТКИ, УПУЩЕНА ВИГОДА. ВИЗНАЧЕННЯ РІЗНИЦІ МІЖ НИМИ ПО ПРОВАДЖЕННЯХ, У ЯКИХ ДІЯМИ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ЗАПОДІЯНО МАТЕРІАЛЬНІ ЗБИТКИ**

Поняття «школа» і «збитки» у чинних нормативно-правових актах та наукових джерелах тлумачаться по-різному. Відрізняються підходи щодо розуміння даних категорій й залежно від галузі законодавства, якими передбачається нормативно-правове врегулювання питання відшкодування збитків, внаслідок скоєння правопорушення та настання майнових наслідків для потерпілої сторони.

**Зазвичай і в законодавстві, і в доктрині термін «школа» використовується як більш широка категорія, а термін «збитки» – як більш вузька категорія, як складова частина більш широкого поняття «школа», втім законодавець не завжди дотримується критеріїв розмежування збитків та шкоди.**

Терміни «школа», «збитки», «витрати» є семантично однорідними. Можливо тому вони іноді ототожнюються й використовуються як синоніми. На це звертається увага зокрема вищих судових органів при узагальненні ними судової практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків чи завданої шкоди.<sup>5</sup> Але терміни «школа» і «збитки» необхідно розмежовувати, тому що як правові поняття вони мають різне змістовне наповнення.

У кримінальному праві різниця термінів «школа» і «збитки» наочно демонструються статтею 45 Кримінального кодексу України, згідно з якою особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

У Цивільному кодексі України (ЦК) «школа» і «збитки» також трактуються неоднозначно. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 11, а також у ст. 1166 законодавець отожднює збитки та шкоду, позначаючи їх лише терміном «школа», у ст.ст. 22 і 23 указані терміни розмежовуються, у ст. 1192 використовується лише термін «збитки», у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України законодавець вказує на «відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди».

---

<sup>5</sup> Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища : лист Вищ. госп. суду України від 01.01.2009 р. // Вісн. госп. судочинства. – 2009. – № 3. – С. 20–48.

**У Господарському кодексі України вживаються обидва терміни без зазначення різниці в змісті цих понять.**

Отже, і в законодавстві, і теорії, і в судовій практиці інколи терміни «шкода» та «збитки» ототожнюються і вживаються в якості синонімів. Відсутність єдиного підходу до тлумачення термінів **шкода, збитки, упущена вигода** в українському законодавстві (цивільному, господарському, так і кримінальному) впливає на процеси відшкодування збитків потерпілій стороні.

### **1.2.1 Співвідношення поняття шкода та збитки за цивільним та господарським законодавством**

Шкода у цивільному праві розуміється як знищення або зменшення особистого чи суспільного блага.

**Цивільне право розрізняє майнову і моральну (немайнову) шкоду**

*Майнова шкода – це будь-яке зменшення чи знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого.*

**Від поняття «майнова шкода» слід відрізнити поняття «майнові збитки», які є економічним (вартісним, грошовим) еквівалентом завданої майнової шкоди**

*Поняттям «моральна (немайнова) шкода» охоплюються втрати немайнового характеру внаслідок моральних та (або) фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.*

Моральні страждання, зазвичай, виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою близьких, роботи, розкриттям лікарської таємниці, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких-небудь прав громадян.

**Слід зазначити, що поняття «фізичні страждання» не співпадає за своїм змістом із поняттям «фізична шкода» або «шкода здоров'ю».**

Шкодою здоров'ю слід розуміти порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникають як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

Фізичні страждання є однією з форм моральної шкоди (фізичних або моральних страждань), в той час як фізична шкода (яку доцільніше було б назвати органічною шкодою) – це будь-які негативні зміни в організмі людини, які перешкоджають його сприятливому біологічному функціонуванню. Фізична (органічна) шкода є матеріальним видом з природничо-наукової точки зору та разом з тим немайновим; негативні зміни відбуваються в організмі, тобто в матеріальній сфері потерпілого, під впливом певних зовнішніх впливів.

Ці зміни, в свою чергу, призводять чи можуть призвести до негативних змін у психічному благополуччі та (або) у майновій сфері особи. Негативні зміни в психічній сфері можуть виявитися в обох видах страждань (моральна шкода), а негативні зміни в майновій сфері – у витратах, пов'язаних з корекцією або функціональною компенсацією тілесних недоліків та втрати доходу. Таким чином, будь-яка тілесна шкода з метою її відшкодування «перетворюється» на моральну шкоду та майнову.

Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності».

Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. При відшкодуванні моральної шкоди розмір її грошового відшкодування визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вона є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховують-

ся вимоги розумності й справедливості. При визначенні розміру відшкодування враховують вимоги розумності та справедливості (ст. 23 ЦК).

**Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом. Підстави та порядок відшкодування моральної шкоди в цивільному праві визначаються ст. 1167, 1168 ЦК України.**

**Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.**

(Стаття 224 Господарського кодексу України)

Стаття 225 Господарського кодексу України матеріальну компенсацію моральної шкоди включає до складу збитків. Збитками є грошова оцінка понесених втрат, що заподіяв боржник чи порушник. Таке розуміння збитків відповідає і ч. 2 ст. 22 ЦК, де збитки визначаються як: а) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі; б) витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення порушеного права; в) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Однак при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди вартісні розрахунки не здійснюються. Такі обчислення є неможливими з огляду на те, в чому полягає моральна шкода (фізичний біль, душевні страждання, приниження честі, гідності чи ділової репутації тощо). Розмір її компенсації зумовлюється іншими чинниками, зокрема характером та обсягом страждань (фізичних, душевних, психічних та ін.), яких зазнав позивач, характером немайнових втрат (їх тривалість, можливість відновлення тощо) та іншими обставинами.

| <b>Реальні збитки</b><br>за ч. 2 ст. 22 ЦК України                                                                                                                          | <b>Реальні збитки</b><br>за ч. 1 ст. 225 ГК України                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі;<br><br>2) витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права. | 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;<br>2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною. |

**Отже, визначення Цивільному кодексі України і Господарському кодексі України поняття «реальні збитки» не збігаються**

В статті 22 ЦК України мова йде про **упущену вигоду**, а в ст. 224, 225 ГК України – про **неодержані доходи, втрачену вигоду, неодержаний прибу-**

Положення ст. 22 ЦК дозволяють особі вимагати відшкодування витрат, фактично вже нею понесених, та присудження коштів для покриття майбутніх витрат для виправлення недоліків речі, її ремонту тощо. Натомість норми Господарського кодексу України не дають гарантій відшкодування збитків у формі майбутніх витрат на відновлення порушеного права, адже ч. 2 ст. 224 ГК України дозволяє стягувати з порушника лише ті витрати, які «зроблені управненою стороною».

Достатньо складною є й юридична та економічна природа упущеної вигоди, або, за формулюванням Господарського кодексу України, неодержаного прибутку чи втраченої вигоди. Відмітимо, що поняття «упущена вигода», «неодержані доходи» і «втрачена вигода» в актах законодавства використовуються як тотожні.

**Вона не включається в розмір майнової шкоди, що застосовується при кваліфікації злочину, однак може бути предметом цивільного позову у кримінальному провадженні**

Окрім цього, поняття доходу, що використовується Цивільним кодексом України, та поняття прибутку, яке використовується Господарським кодексом України, в господарській практиці та економічній науці суттєво відрізняються.

**Тим не менш, в обох випадках упущена вигода (неодержаний прибуток) полягає у прирості активів потерпілої сторони, який вона могла отримати, якби її право не було порушене**

**В цілому, можна виділити наступні ключові ознаки упущеної вигоди:**

– майнові вигоди, що складають її зміст, є ймовірними, а не отриманими на момент вимоги про відшкодування шкоди;

– майнові вигоди є передбачуваними та реальними; іншими словами, єдиним фактором, що запобіг отриманню таких майнових вигод було порушення або оспорювання права.

Розмір упущеної вигоди обчислюється лише приблизно, оскільки невідомо, які чинники могли б мати вплив на прибуток.

**Позивач повинен довести реальну можливість отримання майна, грошових сум, якби його право не було порушено.**

Теоретичні припущення щодо абстрактних доходів при вирішенні питання про відшкодування упущеної вигоди до уваги не приймаються.

Підкреслимо, що необхідність доказування розміру упущеної вигоди існує лише в тих випадках, якщо позивач вважає її розмір більшим від доходів, одержаних відповідачем. Тому складається така ситуація: невідомо, чи могла б особа, право якої порушено, одержати вигоду в тому ж розмірі, що й порушник, оскільки в них можуть бути різні здібності до підприємництва. Більше того, не має юридичного значення й той факт, чи спрямував би взагалі позивач належним чином виконане зобов'язання на діяльність з метою одержання прибутку.

**Новелою чинного ЦК України в регулюванні розміру й порядку відшкодування завданих збитків є правило про можливість стягнути з особи, яка порушила право й одержала у зв'язку із цим доходи, упущеної вигоди в розмірі, не меншому від останніх.**

Хоча законодавець і пов'язує таке відшкодування з упущеною вигодою, фактично дане положення містить елементи окремого самостійного способу відшкодування майнової шкоди – стягнення доходів, одержаних правопорушником у зв'язку з його протиправною поведінкою. Отже, особа, право якої порушено, вправі вимагати сплати не тільки того, наскільки зменшилося її майно, а й того, наскільки збільшилось майно порушника.

**Доходи від правопорушення, що стягуються на користь потерпілої особи, не можна кваліфікувати як упущену вигоду, як не вважаються вони й реальними збитками**

**В цьому випадку дохід порушника не належав до майнової сфери стягувача, тому він не є втратою в розумінні ч. 2 ст. 22 ЦК України**

Конструкція абз. 2 ч. 3 ст. 22 ЦК України дозволяє стверджувати, що й законодавець не вважає це упущеною вигодою, а лише співвідносить розмір останньої з розміром доходів, одержаних від правопорушення.

### **1.2.2. Шкода завдана кримінальним правопорушенням**

У чинному КК законодавець, з різним ступенем абстрактності, варіюючи кількісні й якісні характеристики, часто звертається до поняття «шкода»: «істотна шкода фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» (ч. 2 ст. 11), «шкода», «тяжка шкода», «шкода правоохоронюваним інтересам» (в ст.ст. 36-43), «шкода» (п. 2 ч. 1 ст. 66), «шкода інтересам України» (ч. 2 ст. 114), «істотна шкода здоров'ю» (ч. 1 ст. 137), «істотна шкода для здоров'я» (ч. 2 ст. 150), «матеріальна шкода у великому розмірі» (ч. 1 ст. 176 та ч. 1 ст. 177), «матеріальна шкода в особливо великому розмірі» (ч. 2 ст. 176 та ч. 2 ст. 177 та примітки до них), «значна шкода потерпілому» (ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 190), «майнова шкода» (ст. 192, ч. 2 ст. 194), «шкода» (ч. 1 ст. 194), «велика матеріальна шкода» (ч. 2 ст. 205 та примітка до неї, ст. ст. 218 - 221, ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 281, ч. 2 ст. 282), «особливо велика матеріальна шкода» (ч. 3 ст. 224), «велика шкода» (ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 355), «матеріальна шкода» (примітка до ст. 206), «істотна шкода» (ст. 231, ст. 232, ч. 1 ст. 249, ч. 2 ст. 361, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 363, ч. 2 ст. 410, ч. 1 ст. 423, ч. 1 та 2 ст. 424, ч. 1 ст. 425, ч. 1 ст. 426) тощо.

**Засновуючись на вищевикладеному, можна зробити висновок, що поняттю «шкода» в чинному КК надано декількох значень:**

1) суспільно небезпечні наслідки злочину – указаний в диспозиції статті Особливої частини негативний результат суспільно небезпечного діяння (ознака, що характеризує об'єктивну сторону злочину з матеріальним складом). В цьому значенні розглядуване поняття вживається в законі в переважній більшості випадків. При цьому ним позначаються як суспільно небезпечні наслідки на конкретному рівні, з позначенням сфери, в якій проявляється цей негативний результат («шкода здоров'ю особи», «майнова шкода»), так і суспільно небезпечні наслідки як збірне, невизначене точно поняття («істотна шкода», «велика шкода»);

2) викликані незлочинною (соціально корисною або соціально нейтральною) поведінкою негативні зміни у охоронюваних законом об'єктах, заподіяні за обставин, які виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини КК);

3) критерій суспільної небезпечності діяння (ч. 2 ст. 11 КК);

4) об'єкт позитивної посткримінальної поведінки особи (ст.ст. 45 - 46, п. 2 ч. 1 ст. 66 КК).

В теорії кримінального процесу доречним (щодо моральної шкоди) вважається використання терміну «компенсація шкоди» (від лат. *compesatio* — «відшкодування»), оскільки важко собі уявити відшкодування страждань, а компенсація останніх цілком можлива. З огляду на це, глава 9 КПК має назву «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов».

Так, зі змісту ст. 55 КПК вбачається, що відшкодування шкоди може відбуватися відносно потерпілого – як фізичної, так і юридичної особи. При цьому в статті названо три види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) під час кримінального провадження: моральна, фізична та майнова.

**Суттєвим є той факт, що потерпілій фізичній особі може бути відшкодована моральна, фізична та майнова шкода, а потерпілій юридичній особі компенсується лише майнова шкода, що завдана кримінальним правопорушенням**

Для визнання фізичної особи потерпілим достатньо заподіяння особі будь-якого з трьох визначених видів шкоди, хоча від кримінального правопорушення зазвичай походять кілька видів шкоди. У будь-якому випадку, якщо потерпілому – фізичній особі завдано декілька видів шкоди, вони відшкодовуються в повному обсязі відповідно до законодавства, а потерпілій юридичній особі відшкодовується виключно майнова шкода.

Відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння відбувається:

- 1) підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою на будь-якій стадії кримінального провадження;
- 2) за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні на підставі відповідного судового рішення;
- 3) за рахунок Державного бюджету у випадках та в порядку, передбачених законом.

**У кримінальному процесі поняття «шкода» і «збитки» розмежовуються**

**Шкода** – це будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову та немайнову (моральну), **а збитки** – це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі

Відповідно до ст. 55 КПК виділяються такі види шкоди: 1) моральна, 2) фізична, 3) майнова. Майнова шкода представляє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі.

**Поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому охоплює:**

1) заподіяну кримінальним правопорушенням особі пряму, безпосередню шкоду в її майновому та грошовому виразі;

2) не одержані внаслідок скоєння кримінального правопорушення доходи;

3) оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей;

4) кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину.

**Збитками є:**

1. Втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права;

2. Доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Згідно з ч. 1 ст. 55 КПК потерпілим може бути також і юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Відповідно кримінальним правопорушенням потерпілому-юридичній особі може бути завдано безпосередньої шкоди в її майновому та грошовому виразі.

В чинному законодавстві України всі наслідки немайнового характеру позначаються терміном «моральна шкода». Зміст цього поняття розкритий в постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», де визначено, що моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ.

**Як вже зазначалося, відповідно до ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у:**

1) фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Розмір грошової компенсації моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, ступеня фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування. Одночасно розмір грошової компенсації визначається з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру компенсації враховуються вимоги розумності і справедливості.

**Моральна шкода компенсується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування**

Заподіяння фізичної шкоди тісно пов'язане з настанням в подальшому моральних страждань, отже, і моральної шкоди. У цьому випадку ці види шкоди у кримінальному провадженні важко розглядати окремо, оскільки вони доповнюють одне одного.

Фізична шкода визначається через сукупність змін, що об'єктивно сталися внаслідок вчинення кримінального правопорушення в стані людини як фізичної істоти. До складових фізичної шкоди належать: а) тілесні ушкодження, б) розлад здоров'я, в) фізичні страждання.

**Поряд з фізичною шкодою потерпілим одночасно заподіюється і майнова шкода, що полягає у витратах на лікування, протезування, посилене харчування тощо**

Критерії компенсації фізичних і моральних страждань є різними, оскільки фізичні страждання викликаються фізичною шкодою, що заподіюється в матеріальній сфері, вони підлягають об'єктивнішій оцінці, тобто за своїм змістом компенсація фізичних страждань може наближатися до відшкодування.

### 1.3. ЗБИТКИ ЯК ЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

Розглядаючи економічну природу збитків, у першу чергу слід наголосити на наявності суттєвих відмінностей у трактуванні збитків в юридичній практиці з одного боку та економічній науці і господарській практиці – з іншого. В рамках бухгалтерського обліку поняття збитків встановлюється Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 07 лютого 2013 року № 73.

**Збитком є перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати**

Під **витратами** даний документ розуміє зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками) за звітний період.

Під **доходами** – збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників) за звітний період.<sup>6</sup> Таким чином, ми бачимо основну відмінність розуміння збитків в юридичній та господарській практиках.

**Якщо в юридичній практиці поняття збитків виникає у зв'язку з порушенням закону або договірних зобов'язань, в господарській діяльності можуть виникати і внаслідок цілком правомірної поведінки, і внаслідок подій, що взагалі не пов'язані з волею суб'єкта**

На цьому, зокрема, наголошує І.В. Подколзін, вказуючи, що «чистими» економічними збитками мають вважатися негативні наслідки у формі зменшення майнових благ як обумовлені, так і не обумовлені діяльністю фізичних чи юридичних осіб, за настання яких не наступає примусовий обов'язок третіх осіб їх відшкодувати чи компенсувати; збитки ж як юридична категорія трактується як ті збитки, що виникають внаслідок порушення в

---

<sup>6</sup> Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 07 лютого 2013 № 73 // Офіційний вісник України. – 2013 . – № 19. – Ст. 97.

межах цивільних чи інших правовідносин, уповноважений учасник яких має право вимагати від зобов'язаної особи відшкодування таких збитків <sup>7</sup>[с. 6].

**Іншою суттєвою відмінністю розуміння збитків в економічних науках та юриспруденції є їх зміст.** У господарській практиці збитки є перевищенням всіх витрат над всіма доходами суб'єкта за певний проміжок часу. В юридичній практиці до складу збитків може включатись лише визначене коло втрат суб'єкта. Ці втрати, як вже зазначалося, описані у ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України та ч. 1 ст. 225 Господарського кодексу України.

Незважаючи на розбіжності у формулюваннях даних документів (яким присвячено достатньо великий обсяг досліджень, однак які не є наразі предметом дослідження), за виключенням компенсації моральної шкоди, дані переліки дозволяють виділити такі основних групи збитків, що виділяються законодавством.

**Першу групу складають прямі втрати від порушення права.** Це – втрати, що виражаються у вартості втрачених або пошкоджених майнових цінностей. У бухгалтерському обліку вони переважно відображаються як втрати від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей. Відповідно до Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 року № 116, розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки.

**Другу групу складають витрати, які особа зробила або мусить зробити у зв'язку з порушенням права.** Вони направлені на відновлення особою свого порушеного права та являють собою групу збитків, що виникають внаслідок необхідності додаткових витрат, в яких за умов нормальної господарської діяльності необхідності б не було. Господарський кодекс наводить приклади подібних витрат (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо). Разом з цим, правозастосовна практика вказує і на ряд витрат, що пов'язані з відновленням порушених прав, але не можуть відноситись до складу збитків. Так, оглядовий лист Вищого господарського суду України від 14.01.2014 № 01-06/20/2014 вказує, що витрати на оплату юридичних послуг не є збитками у розумінні Цивільного та Господарського кодексів України.

---

<sup>7</sup> Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І.В. Подколзін ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2010. – 20 с.

#### 1.4. ЧИ МОЖУТЬ ЗБИТКИ З'ЯВИТИСЯ ВНАСЛІДОК ПРАВОМІРНИХ ДІЙ?

У кримінально-правовій літературі шкодою (рідше – збитками) називають негативні зміни, що настали в охоронюваному законом об'єкті внаслідок суспільно небезпечного посягання на нього, порушення, пошкодження об'єкта. Аналіз відповідних положень Кримінального кодексу України (КК) дозволяє зробити висновок, **що збитки є негативним результатом злочину, який настає в майновій сфері, і який завжди може бути зведено до певного грошового чи майнового еквіваленту.**

Поняттям «збитки», «шкода» в кримінальному законі надано декількох значень:

1) суспільно небезпечні наслідки злочину – зазначений в диспозиції статті Особливої частини КК негативний результат суспільно небезпечного діяння (ознака, що характеризує об'єктивну сторону злочину з матеріальним складом). В цьому значенні розглядуване поняття вживається в законі в переважній більшості випадків;

2) викликані незлочинною (соціально корисною або соціально нейтральною) поведінкою негативні зміни у охоронюваних законом об'єктах, заподіяні за обставин, які виключають злочинність діяння – необхідної оборони, затриманні особи, що вчинила злочин, крайній необхідності тощо (розділ VIII Загальної частини КК);

3) об'єкт позитивної посткримінальної поведінки особи – дійового каяття, примирення винного з потерпілим тощо (ст.ст. 45–46, п. 2 ч. 1 ст. 66 КК).

**Таким чином, зі змісту кримінального законодавства випливає, що збитки (як і шкода в цілому) можуть виникати як наслідок неправомірних (незаконних, протиправних), так і правомірних дій особи**

##### 1.4.1. Чи всі збитки та шкода підлягають відшкодуванню?

Правовідносини з відшкодування шкоди та збитків регламентуються цивільним та господарським законодавством. При цьому з його положень випливає, що закон передбачає відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної шкоди особі у результаті порушення її цивільного права (ст.ст. 22, 23 Цивільного кодексу України (ЦК)).

У ч. 1 ст. 1166 ЦК України міститься пряма вказівка на протиправність поведінки заподіювача шкоди як обов'язкову умову його відповідальності за

неї. Загальними підставами для відшкодування шкоди є наявність шкоди; протиправна поведінка заподіювача шкоди; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача; вина.

Проте можливе встановлення обов'язку фізичної чи юридичної особи, а також держави щодо **відшкодування шкоди, завданої правомірними діями**

**До таких випадків можна віднести, зокрема:**

– заподіяння шкоди особі у стані крайньої необхідності (у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами). Хоч дії, здійснені у стані крайньої необхідності, визнаються суспільне корисними і правомірними, однак на особу, яка завдала шкоди, законом покладається обов'язок її відшкодувати (ч. 1 ст. 1171 Цивільного кодексу України);

– заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки (діяльністю, пов'язаною з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб). Незалежно від правомірності дій володільця джерела підвищеної небезпеки (у тому числі й при відсутності в його діях складу кримінального правопорушення), завдання шкоди цим джерелом підвищеної небезпеки тягне його майнову відповідальність;

– заподіяння шкоди особою, яка діє від імені юридичної особи, виконуючи незаконний наказ або розпорядження та при цьому не могла і не повинна була усвідомлювати його незаконність. Відповідальність за заподіяну шкоду несе особа, яка віддала незаконний наказ або розпорядження.

У статті 224 Господарського кодексу України (ГК) зазначено, що учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Під збитками в даному аспекті розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управлена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються (стаття 226 Господарського кодексу України)<sup>8</sup>:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Втім чинне законодавство України має випадки, **коли завдана шкода та збитки не мають бути відшкодовані**

Відповідно до **статті 1169 Цивільного кодексу України** та пункту 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26.04.2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону» наголошується, що шкода, заподіяна в стані необхідної оборони без перевищення меж останньої, відшкодуванню не підлягає. Цей висновок пояснюється правомірністю дій того, хто обороняється.

**Відповідно до статей 1186 та 1193 Цивільного кодексу України не відшкодовується шкода:**

- завдана потерпілому внаслідок його умислу
- завдана фізичною особою, яка в момент її завдання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.<sup>9</sup>

Проте, з урахуванням матеріального становища потерпілого та особи, яка завдала шкоди, суд може постановити рішення про відшкодування нею цієї шкоди частково або в повному обсязі.

Щодо сфери господарського права, то не підлягають згідно із Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» відшкодуванню збитки, завдані власникам та користувачам земельних ділянок, розташованих у межах спеціальних зон об'єктів енергетики внаслідок недотримання ними обмежень щодо використання таких земельних ділянок, встановлених зазначеним Законом.

<sup>8</sup> Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Офіційний вісник України — 2003. — № 11. — Ст. 303.

<sup>9</sup> Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Офіційний вісник України — 2003. — № 11. — Ст. 7.

**Відповідно до ч. 4 статті 226 Господарського кодексу України збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання, не підлягають відшкодуванню.**

Ця норма пов'язана з такою достатньо поширеною оперативно-господарською санкцією (передбаченою ч. 1 ст. 236 ГК), як одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною.

Слід пам'ятати, що за загальним правилом, встановленим ч. 7 ст. 193 ГК, **не допускається одностороння відмова** від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином.

Проте, у цивільному і в господарському законодавстві передбачена **значна кількість випадків, коли учасник господарських відносин вправі на законних підставах відмовитися від подальшого виконання зобов'язань**. Наприклад, Господарським кодексом зазначено право управненої сторони відмовитися від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони (ч. 1 ст. 236 ГК), право управненої сторони відмовитися від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною (ч. 1 ст. 236 ГК), право покупця відмовитися від прийняття і оплати поставлених йому товарів неналежної якості (ч. 5 ст. 268 ГК).

Цивільним кодексом за договором купівлі-продажу встановлено право продавця, якщо він зобов'язаний передати покупцеві крім неоплаченого також інший товар, зупинити передання цього товару до повної оплати всього раніше переданого товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства (ч. 5 ст. 692 ЦК). Перелік оперативно-господарських санкцій, встановлених у ч. 1 ст. 236 ГК, не є вичерпним.

Враховуючи положення ч. 2 ст. 235 Господарського Кодексу України, у будь-якому випадку оперативно-господарські санкції, необхідні для забезпечення належного виконання договірних зобов'язань, повинні зазначатися в договорі.

Таким чином, одностороння відмова від виконання зобов'язання частіше за все застосовується як оперативно-господарська санкція по відношенню до сторони, яка порушила зобов'язання, тому така відмова вважається правомірною і **не тягне за собою відшкодування завданих цією відмовою збитків**.

### **1.5. МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ СТОСОВНО СПРИЧИНЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ ДІЯМИ ПОСАДОВИХ ОСІБ**

Експерти державних судово-експертних установ керуються поняттям судової експертизи, визначеним ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»: «Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду».

**Водночас далеко не будь-яке дослідження, засноване на використанні спеціальних знань, може називатися судовою експертизою, оскільки такі експертизи здійснюються у ході судового дослідження з цивільних, господарських або кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення**

Правовий статус експерта підпорядкований меті процесу і складається з його компетенції, визначеної процесуальними обов'язками і правами, а також правовими гарантіями належної реалізації ним своїх прав та обов'язків і його незалежності. Оскільки експерт не є стороною (учасником) процесу та не має особистої юридичної заінтересованості у вирішенні справи, його участь в процесі обумовлена головним обов'язком – дати об'єктивний висновок з поставлених перед ним питань.

**Права та обов'язки судового експерта особа набуває з моменту отримання відповідної кваліфікації судового експерта з відповідної спеціальності**

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» та ст. 69 КПК України **експерт має право:**

- знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;
- заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;
- бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;
- викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

– ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні тощо.

**Експерт не повинен давати висновки з питань, які виходять за межі його компетенції**

**У таких випадках, а також, коли недостатньо наданих експерту для проведення судової експертизи даних, експерт має в письмовій формі повідомити слідчого або суд про неможливість зробити висновок**

Згідно із Законом України від 13.05.2014 № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (набрав чинності з 04.06.2014 р.) частину другу статті 242 Кримінального процесуального кодексу України доповнено пунктом 6 такого змісту: **«6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням».**

З урахуванням вказаних змін до процесуального закону, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків.

**Визначення документальної обґрунтованості наявності та розміру матеріальних збитків відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 належить до завдань економічної експертизи**

В експертну практику вже впроваджена Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків (реєстраційний код з Реєстру методик проведення судових експертиз 11.0.22).

**Виходячи з положень, які викладені в Методиці можна зробити такі висновки:**

а) Експерти-економісти можуть залучатися судовими і слідчими органами для встановлення обставин, що свідчать про наявність у діях певних осіб

складу правопорушення, зокрема таких його елементів, як: а) настання шкоди; б) протиправності поведінки особи, що заподіяла шкоду; в) причинного зв'язку між двома першими елементами; г) вини особи, що заподіяла шкоду;

**б) При проведенні дослідження з питань, що потребують встановлення розміру нанесеної шкоди, експерт-економіст повинен визначати лише економічну сторону шкоди, тобто розмір втрат, нанесених потерпілій особі, незалежно від підстав їх виникнення;**

**в) Питання щодо протиправності поведінки, у зв'язку з його юридичним характером, не може вирішуватися у ході судово-економічної експертизи. Вирішення такого питання є компетенцією слідчого або суду. Однак спеціальні знання експертів-економістів можуть використовуватися судом і слідством для документального підтвердження фактів невиконання або неналежного виконання певною особою закону або договору;**

**г) Оскільки в основу встановлення причинного зв'язку покладено доведеність протиправності поведінки особи, що порушила вимоги закону або договору, у компетенцію експертів-економістів не входить вирішення питань, пов'язаних із встановленням причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою, що виникла у потерпілого.**

**д) Призначення як судово-економічних, так і інших експертиз з метою встановлення вини є неприпустимим. Участь експертів-економістів у слідчих або судових діях з виявлення вини полягає у встановленні на підставі наданих для проведення дослідження документів того, що :** а) санкціонування або виконання операцій, що були вчинені з порушенням закону або договору, відносилося до компетенції певної особи; б) операції, вчинені з порушенням закону або договору, були санкціоновані або виконані певною особою.

За напрямками досліджень економічна експертиза розподіляється на:

- дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності;
- дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій;
- дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

Саме з цих напрямків проводиться атестація судових експертів за економічними спеціальностями. Головні завдання й орієнтовний перелік вирішуваних економічною експертизою питань наведені у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

**Виходячи з поставлених питань, експерт досліджує лише ті господарські (фінансові) операції, які цікавлять судово-слідчі органи і стосуються справи**

**Водночас експерт має право на експертну ініціативу – вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання**

При цьому експерт може скористатися таким правом лише у межах своєї компетенції. Тобто, діяльність судового експерта, межі його компетенції, в тому числі й експерта-економіста, чітко врегульовані процесуальним законодавством.

Проводячи дослідження, експерти-економісти повинні діяти відповідно до чинного законодавства, що регулює судово-експертну діяльність, та у межах своєї компетенції, сповідуючи принципи судово-експертної діяльності, закладені у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» – принцип законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження. Об'єктивність і повнота дослідження повністю залежать від конкретного експерта.

**Отже, межі компетенції експертів-економістів визначаються, перш за все, знаннями у галузі материнської науки – економіки та дотриманням методичних і процесуальних вимог**

На сьогодні існують і такі бачення, що експерти-економісти при проведенні експертиз повинні обмежуватися тільки констатацією фактів про відображення певних операцій в обліку. Але експерти з економічних напрямків не просто економісти, фінансисти, бухгалтери і не статисти, а судові експерти, і, враховуючи сьогоденні економічні умови господарювання, які базуються на ускладнених господарських зв'язках, недосконалому законодавстві, виникає необхідність комплексного використання правових та економічних знань для успішного розкриття економічних злочинів.

Питання, що ставляться на вирішення експертизи, повинні бути викладені в логічній послідовності, ясно і чітко, що виключало б їх неоднозначне тлумачення, і бути істотними для справи та носити таке змістове навантаження, яке не підштовхувало б експертів до виходу за межі своєї компетенції.

В цьому аспекті важливе значення має методична робота судово-експертних установ із судово-слідчими органами про можливості економічної

експертизи у сприянні доказу економічних правопорушень та позовів за господарськими, адміністративними і цивільними справами.

**Поза межами компетенції експертів-економістів є питання, які носять ревізійний характер**

**Знаходяться за межами компетенції експертів-економістів і питання стосовно спричинення матеріальних збитків діями посадових осіб**

Там, де йдеться про збитки, експерти-економісти можуть проводити дослідження тільки стосовно економічної природи збитків, оскільки економічний і юридичний зміст категорії «збитки» суттєво відрізняються.

В основу юридичного визначення збитків покладено підстави їх виникнення – протиправні дії певної особи. З економічної ж точки зору, збитками визнаються будь-які втрати, пов'язані зі зменшенням майна чи погіршенням його якості незалежно від того, з яких причин вони виникли. Економічні збитки можуть з'явитися і внаслідок правомірних дій, і не будь-які збитки підлягають відшкодуванню.

Якщо, органами слідства і суду виносяться питання на вирішення експертів про визначення збитків у юридичному розумінні, наприклад:

**«Чи спричинені збитки діями посадових осіб?»**

то при такій постановці питання потребується оцінка дій, тому питання подібного роду **виходять за встановлені законом межі використання спеціальних знань судовим експертом**

До завдань судово-економічної експертизи відносяться, перш за все, питання щодо документального підтвердження тих чи інших господарських операцій, недотримання вимог законодавства, що призводить до нестач, безпідставних оплат і виплат, використання коштів не за цільовим призначенням, несплати податків тощо.

**Вирішення питання, чи є це збитками у юридичному розумінні, - відноситься до компетенції судово-слідчих органів**

Експерти-економісти можуть у межах своєї компетенції вирішувати питання щодо документального та нормативного підтвердження розрахунку збитків, який був наданий до суду позивачем або зроблений ревізорами в акті перевірки.

Особливої уваги заслуговують питання, що ставляться експертам за певної умови, з урахуванням протоколів допитів, висновків інших видів експертиз<sup>10</sup>. В основному це стосується постанов слідчих за кримінальними провадженнями, господарських і цивільних справ, де питання сформульовані з урахуванням висновків інших видів експертиз (це визначення частки учасника у майні товариства на певну дату з урахуванням ринкової вартості майна, де ринкову вартість визначають експерти-товарознавці, будівельники, автотоварознавці в залежності від виду майна, що перебувало на балансі; необґрунтована виплата заробітної плати за підробленими документами з урахуванням висновків експертів-почеркознавців і технічної експертизи документів тощо).

Експерти-економісти у межах своєї компетенції проводять дослідження та надають висновки тільки на підставі документів, що підтверджують господарські операції, відповідно до вимог чинного законодавства, яким регулюється документування та відображення в обліку та звітності тих чи інших операцій, зокрема і з оподаткування.

Зазначена теза впливає зі змісту експертних спеціальностей – це дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності; документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій.

У разі якщо дані обліку суперечать фактичним обставинам та іншим доказам по справі, то оцінка таких доказів є прерогативою судово-слідчих органів, до компетенції яких це віднесено процесуальним законодавством, а саме який доказ взяти до уваги.

Слідчі та судді (суддя) можуть сформулювати експерту завдання з урахуванням даних, встановлених слідством, але ці дані мають бути чітко визначеними. Питання не повинне носити загальний характер, як то «З урахуванням зібраних по справі доказів, чи підтверджується сума..?»

Чітке визначення умови у питанні полягає у конкретизації тих фактів, які повинен врахувати експерт

**Тобто відповідальність за умову та її доказову базу бере на себе слідчий**

<sup>10</sup>Види судових експертиз та їх класифікація визначені в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень затвер. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02.01.2013 № 1/22533).

Об'єктами судово-економічної експертизи є документи, що містять дані про матеріальні, трудові та фінансові ресурси, процеси господарської діяльності та систему бухгалтерського, податкового обліку і звітності (первинні документи, реєстри бухгалтерського, податкового обліку, форми бухгалтерської, податкової та статистичної звітності).

**Дослідження судового експерта-економіста повинні ґрунтуватися на документах, якими оформлені та проведені по обліку господарські операції.**

**Після цього ним враховуються встановлені слідством чи судом певні дані, отримані у ході проведення розслідування або судового слідства, та надається висновок про їх вплив на результати господарської діяльності.**

Судовий експерт – складає висновок експертизи від свого імені і несе особисту відповідальність за його правдивість. За надання заздалегідь неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, даних попереднього слідства чи дізнання експерт несе кримінальну відповідальність за статтями 384 – 387 КК України.

За допущені порушення при проведенні експертизи, що не призвели до кримінальної чи адміністративної відповідальності, штатний співробітник експертної установи може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, а позаштатний – звільнений з посади позаштатного експерта.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про судову експертизу», у передбачених законодавством випадках, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

## **1.6. ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКІВ. ОЗНАКИ ЗА ЯКИМИ ЮРИДИЧНІ ЗБИТКИ ВІДРІЗНЯЮТЬ ВІД ЕКОНОМІЧНИХ**

Під збитками розуміються втрати, яких зазнає хто-небудь. Термін «збитки» багато в чому схожий із поняттями «втрати», «школа». Цей термін застосовують не тільки в юридичній термінології, у побутовому значенні збиток – це всяка втрата, що її зазнає особа як зі своєї вини, так і в результаті чужого втручання у свою сферу.

Поняття «збитки», уживане в цивільному праві, дещо відрізняється від аналогічного поняття, яким оперує економічна наука і реальна господарська практика.<sup>11</sup>

**Збиток як економічну категорію не можна пов'язувати виключно з юридичними актами, наприклад із невиконанням зобов'язання, тому що збиток залишається збитком і в тих випадках, коли він виник у результаті дії сил природи, заподіяний правомірною дією людини або викликаний дією самого потерпілого**

Інакше об'єктивно існуючий факт (наявність збитків) зміщується з юридичною оцінкою причин його виникнення, зокрема з протиправністю заподіяння.<sup>12</sup>

Збитки можуть бути різними і виникати з різних причин. Наприклад, збитки можуть виникнути внаслідок необережного поводження з майном самого власника, унаслідок недостатньо чіткої організації праці на підприємстві, що припустилося перевитрати сировини, матеріалів або грошових коштів; унаслідок нечіткої роботи юридичної служби підприємства, з вини якої був пропущений термін давності на стягнення заборгованості з іншого підприємства і т. ін.

У всіх цих випадках ми маємо справу зі збитками, яких зазнала особа, юридична чи фізична. Але ці збитки не є збитками в юридичному розумінні. Вони виникли внаслідок дій самого потерпілого. Такого роду збитки не підлягають відшкодуванню іншою особою, а лягають на самого потерпілого.<sup>13</sup>

<sup>11</sup> Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – [2-е изд.] – М. : Статут, 2005. – С. 636.

<sup>12</sup> Васькин В. В. Гражданско-правовая ответственность / В. В. Васькин. – Владивосток, 1988. – С. 113.

<sup>13</sup> Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – [2-е изд., стереотип.] – М. : Статут, 2001. – С. 330.

**Юридичне значення мають лише ті збитки, які виникли в результаті дій інших осіб або подій і підлягають відшкодуванню через закон або договір**

На це звертав увагу, зокрема, В.І. Кофман, відзначаючи, що збитки як економічна категорія не обов'язково виникають у результаті правопорушення<sup>14</sup>, тоді як категорія збитків у юридичному розумінні є негативними наслідками, що спричиняються неправомірною поведінкою, в майновій сфері потерпілого<sup>15</sup>.

Цивільне законодавство, ураховуючи економічну природу збитків, по-різному реагує на суспільні відносини, що складаються у зв'язку з виникненням цих збитків.<sup>16</sup>

Сума збитків у договірному праві відображає негативну різницю не у вартості майна на кінець і початок певного періоду (що має місце в економіці), а між вартістю майна, яке належить стороні, потерпілій від порушення контрагентом умов договору у реальній дійсності, і передбачуваною вартістю майна, яка могла б мати місце, якби боржник належним чином виконав свої договірні зобов'язання.<sup>17</sup>

Потрібно враховувати, що відшкодуванню підлягають тільки ті збитки, які як такі розглядаються правом.

**Таким чином, якщо економічне розуміння збитків – це зменшення майна, то юридичне – зменшення майна в результаті протиправного порушення права**

Хоча в літературі трапляються думки про неправильність такого судження, оскільки термін «збитки» не можна ототожнювати лише з відповідальністю, а трактувати їх необхідно широко.<sup>18</sup> Однак ми підтримуємо традиційну точку зору на це питання з огляду на багато причин.

**У цілому можна виділити декілька ознак, що відрізняють юридичні збитки від економічних:**

По-перше, збитки не можуть виступати як результат якоїсь події, якихось сил, що не керуються особою.<sup>19</sup>

<sup>14</sup> Советское гражданское право. Т.1 / Под ред. Д. М. Генкина. – М. : Госюриздат, 1950. – С. 484.

<sup>15</sup> Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 100.

<sup>16</sup> Васькин В. В. Гражданско-правовая ответственность / В. В. Васькин. – Владивосток, 1988. – С. 110.

<sup>17</sup> Латынцев А. В. Расчет убытков в коммерческой деятельности / А. В. Латынцев, О. В. Латынцева. – М. : Лекс Книга, 2002. – С. 7.

<sup>18</sup> Кучерова О. И. К вопросу о делении убытков на юридические и экономические / О. И. Кучерова // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 8. – С. 8–10.

<sup>19</sup> Пиндинг А. Я. Понятие и основные виды договорных убытков по советскому гражданскому

За загальним правилом кожний зазнає сам збитки від шкоди, заподіяної його майну з якої-небудь випадкової причини, якщо тільки немає підстави для перекладення шкоди на іншого. Перекладення шкоди на винного робиться можливим згідно із законом, що зобов'язує винного відшкодувати всю шкоду, заподіяну його незаконною дією.<sup>20</sup> Відповідно до ст. ст. 323 ЦК України «ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом.

Збитки, як правило, є результатом неправомірної поведінки – дії або бездіяльності однієї особи, що порушує право іншої. Наприклад невиконання або неналежне виконання договору, спричинення шкоди. Тому щоразу при розгляді справи про відшкодування збитків суд з'ясовує, чи була дія відповідача неправомірною та чи спричинила вона порушення прав позивача.<sup>21</sup> Як виняток ЦК України допускає відшкодування збитків при правомірному їх спричиненні (п. 2 ст. 1169 ЦК України).

У теорії цивільного права проводиться відмінність між відшкодуванням збитків як формою відповідальності, яка виникає як реакція держави на неправомірну поведінку особи, і розподілом збитків, які настали з причин інших, ніж протиправне порушення права, зокрема в результаті поведінки, що визнається правомірною.

Стаття 1171 ЦК України, визначаючи, на якій зі сторін може лежати ризик несення збитків при спричиненні шкоди в стані крайньої необхідності (або на особі, що заподіяла шкоду, або на третій особі, в інтересах якого діяла особа, що заподіяла шкоду), віддає остаточне рішення питання про розподіл збитків на розсуд суду.

Друга ознака збитків полягає в тому, що їх несе тільки та особа, право якої порушено. Тому статтями 16 і 22 ЦК України встановлено загальне правило, згідно з яким особа, чиє право порушено, може вимагати відшкодування збитків. Недоведення позивачем порушення його права спричиняє відмову в позові.

По-третє, форми збитків передбачені в законодавчому порядку тільки чітко визначені, а не будь-які наслідки несприятливої дії на майнову сферу потерпілого ст. 22 ЦК України розглядає як збитки.

---

праву / А. Я. Пиндинг // Учен. зап. ВЮЗИ. Вып. 17. – ч. 2. – М., 1968. – С. 21.

<sup>20</sup> Победоносцев К. П. Курс гражданского права : в 3 т. / К. П. Победоносцев. – М. : Зерцало. – Т. 3. – 2003. – С. 560.

<sup>21</sup> Савенкова О. В. Возмещение убытков в современном гражданском праве / О. В. Савенкова // Убытки и практика их возмещения : Сб. статей. – М. : Статут, 2006. – С. 16.

**Збитки – це завжди майнові втрати, поняття яких міститься в нормах матеріального права, перелік їх вичерпний**

**Щоб визначити, чи належать ті чи інші втрати до збитків, а отже, чи підлягають вони відшкодуванню, слід зіставити їх із тими, які відображені в законі**

Тому необхідно розрізняти поняття збитків в економічному і правовому значенні.

**Навіть у Цивільному кодексі України не завжди термін «збитки» вживається у юридичному значенні**

Так ст. 123 ЦК України передбачає, що «прибуток та збитки повного товариства розподіляються між його учасниками пропорційно до їхніх часток у складеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором або домовленістю учасників». Очевидно, що маються на увазі не збитки, які протиправними діями заподіяні підприємству, чи збитки, які заподіяло підприємство іншій особі, а збитки в значенні виражених у грошовій формі втрат; зменшення матеріальних і грошових ресурсів підприємства в результаті перевищення витрат над доходами.

Таке розуміння збитків можна зустріти в статтях ЦК України, присвячених юридичній особі (статті 133, 140, 145, 152, 156, 159 та ін.).

Із приводу розмежування «економічних» і «юридичних» збитків доцільно згадати слова К. Цвайгерта та Х. Кетца, про те, що «функція правового регулювання відшкодування збитків полягає в тому, щоб із неозорого числа випадків, коли учасники обороту зазнають збитків, обрати такі, в яких потерпілому надається правова можливість вимагати компенсації збитку від іншої особи, на плечі якої в такому разі перекладається тягар заподіяного збитку».<sup>22</sup>

У юридичній літературі, судовій і господарчій практиці використовуються поняття «школа», «втрата» («ущерб» - рос.), «збитки». «Школа» і «втрата» частіше розглядаються як синоніми. Деякі вчені навіть вважають, що такі поняття, як «школа» і «втрата», позначають одне поняття «збитки».<sup>23</sup>

<sup>22</sup> Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. / [Пер. с нем.]. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Т. 2. – С. 360.

<sup>23</sup> Садиков О. Н. Споры, возникающие при заключении и исполнении гражданско-правовых договоров / О. Н. Садиков // Комментарий судебно-арбитражной практики. – М. : Юрид. лит., 2003. – № 10. – С. 10; Васькин В. В. Возмещение реального ущерба и упущенной выгоды / В. В. Васькин //

**Найчастіше в науці цивільного права поняття збитків згадується у контексті визначення поняття «шкода»**

Слід виходити з того, що поняття «шкода» і «збитки» не збігаються. Збитки за своїм юридичним значенням, установленим ст. 22 ЦК України, вужче поняття «шкода», оскільки включають тільки реальні збитки й упущену вигоду, а відшкодовуються вони, як правило, за наявності майнових відносин і в грошовому вираженні. «Шкода» – ширше поняття, що підрозділяється на майнову і немайнову шкоду.

Майнова шкода – матеріальні (економічні) наслідки правопорушення, що мають вартісну форму. Шкода, що має майновий характер, називається в російській літературі «ущербом» («втратою»). Вона може бути відшкодована в натурі (наприклад шляхом ремонту пошкодженої речі або наданням замість речі того ж роду і якості) або компенсована в грошах.

Проте натуральна компенсація, переважна з позицій закону (ст. 1192 ЦК України), не завжди можлива за обставинами конкретної справи. Тому частіше використовується грошова компенсація заподіяної шкоди, яка іменується відшкодуванням збитків.<sup>24</sup>

При цьому авторами не пояснюється, що є збитками, а йдеться лише про відшкодування збитків як спосіб відшкодування майнової шкоди. Інколи поняття збитків виглядає так: «грошова оцінка майнової шкоди це збитки» чи так: «збитки можна визначити як грошову одиницю майнових втрат (шкоди)». **Але в цьому разі основний акцент робиться на способі відшкодування збитків – у грошовій формі, але не на понятті збитків як правової категорії.**

Відповідно до ст. 22 ЦК України «збитками» є:

- 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

**Поняття збитків у цивільному праві має ширше значення. Річ у тому, що збитки можуть бути заподіяні потерпілому і тоді, коли ніякої шкоди його особі або майну не заподіяно.**

У даному випадку йдеться про збитки, які виникають унаслідок інших обставин, наприклад унаслідок здійснення правочину під впливом обману, по-

---

Хозяйство и право. – 1994. – № 3. – С. 116; Мякинина А. В. Ограничение размера убытков в гражданском праве / А. В. Мякинина // Журнал российского права. – 2005. – № 5. – С. 281.

<sup>24</sup> Гражданское право : в 2 т. / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М. : БЕК. – Т. 1. – 1998. – С. 603.

милки тощо, унаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником. Наприклад, постачальник не відвантажив покупцю в строк сировину, з якої останній не зміг своєчасно виготовити товар і відправити його торгуючим організаціям. Торгуючі організації стягнули з виготівника штраф за недоставання продукції. Ці сплачені торгуючим організаціям штрафи з вини постачальника сировини і будуть збитками для виготівника товару.<sup>25</sup>

Основна мета відшкодування збитків згідно із чинним законодавством – відновлення порушеного права. Обсяг відшкодовуваних збитків складають суми реального збитку і упущеної вигоди.

**Вважаємо, що правильним є твердження, що під збитками розуміються ті негативні наслідки, які настали в майновій сфері потерпілого в результаті вчиненого проти нього цивільного правопорушення**

**Однак необхідно підкреслити, що на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошове вираження зазнаних негативних наслідків.**

---

<sup>25</sup> Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – [2-е изд., стереотип.] – М. : Статут, 2001. – С. 330.

## **1.7. ОРІЄНТОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО СТАВЛЯТЬСЯ НА ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ**

Зазначимо, що в залежності від виду кримінального правопорушення з метою визначення розміру матеріальних збитків можуть призначатися: товарознавчі, економічні, мистецтвознавчі експертизи, експертизи об'єктів інтелектуальної власності.

Разом з тим у деяких випадках розмір матеріальних збитків може складатися не тільки з вартості об'єкта посягання, але й обсягу та вартості виконаних робіт зі встановлення наприклад, могильної споруди. Для вирішення даних питань необхідне застосування інженерно-технічних (у тому числі будівельно-технічних) знань з метою отримання наступних відомостей: а) ринкової вартості будівельних робіт; б) вартості відбудови конструкції могили; в) розміру матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок пошкодження могильної конструкції.

***Орієнтовний перелік питань, що ставляться на вирішення економічної експертизи:***

1) Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів у касі на суму (зазначається сума) на підприємстві (указується назва установи, організації) за період (зазначити)?

2) Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена за актом інвентаризації на підприємстві (зазначається назва організації), за період роботи (вказується період) матеріально відповідальної особи (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові) у розмірі (указуються кількісні та вартісні показники)?

3) Чи підтверджується документально нестача основних засобів (зазначаються назва організації, кількісні та вартісні показники)?

4) Чи підтверджується розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі (зазначається назва підприємства) заробітної плати з урахуванням даних, наданих органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (номер відомості, період) учинені не особами, які в них зазначені?

5) Чи підтверджуються документально висновки перевірки (зазначаються реквізити акта перевірки) у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт з урахуванням висновків інших видів експертиз?

6) Чи підтверджується документально необґрунтоване списання будівельних матеріалів, нарахування та виплата заробітної плати на завищений обсяг і вартість виконаних робіт (з урахуванням висновків інших видів експертиз)?

7) Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової інспекції (указуються реквізити акта) заниження об'єкта оподаткування (указується організація) за період (зазначається який) і донарахування до сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету (указується яких)?

8) Чи відповідають визначені та задекларовані підприємством (назва) доходи за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України.

9) Чи відповідають визначені та задекларовані витрати підприємством (назва) за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України.

10) Чи підтверджуються документально витрати підприємства (назва) за період (зазначається період), що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?

11) Чи підтверджується документально та нормативно відображення у податковому обліку підприємства (назва підприємства) нарахування амортизації за період (вказується період)?

12) Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків з нерезидентами?

13) Чи підтверджуються документально висновки акта державної податкової інспекції (номер, дата) про завищення підприємством (назва) заявленої суми бюджетного відшкодування з податку на додану вартість за період (указується період)?

14) Чи підтверджується документально встановлений за актом перевірки державної податкової інспекції фінансовий результат за операціями з цінними паперами і корпоративними правами (назва підприємства) за період (указується період) у розмірі (вказується сума)?

15) Чи підтверджується документально визначений об'єкт оподаткування з доходів, виплачених підприємством (назва підприємства) нерезиденту (назва) із джерелом його походження з України у періоді (вказується період)?

16) Чи підтверджується документально обґрунтованість застосування підприємством (назва) нульової ставки з податку на додану вартість за експортними операціями за контрактом (номер, дата)?

17) Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (назва) за бюджетною програмою (назва програми)?

18) Чи підтверджується документально розрахунок пенсійних виплат громадянину (прізвище, ім'я, по батькові), проведений установами Пенсійного фонду України за період (зазначається дата)?

19) Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства (назва) за період (вказати період) ознаки доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства?

20) Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки стосовно наявності у підприємства (організації) (назва) заборгованості з виплати заробітної плати станом на (зазначити дату)?

21) Чи підтверджується документально та нормативно розрахунок дивідендів до виплати, здійснений підприємством (назва) емітенту корпоративних прав (назва юридичної або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за період (зазначається період)?

22) Чи підтверджується документально розмір збитків банку, визначений в акті перевірки (вказується суб'єкт контролю), в результаті необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата)?

23) Чи підтверджується бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою (номер, дата)?

24) Чи підтверджується документально дотримання банком (назва) відповідних нормативів відрахувань до страхового резерву?

25) Чи відповідає наявний у матеріалах кримінального провадження розрахунок заборгованості позичальника (по сплаті процентів за кредит та погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між вказаними сторонами кредитного договору та розрахунковим документам щодо видачі та погашення кредиту за цим кредитним договором?

26) Чи відповідає метод нарахування банком процентів за кредитним договором (зазначаються реквізити договору) вимогам Положення про кредитування банку (зазначається назва банківської установи)?

***Орієнтовний перелік питань експертизи об'єктів інтелектуальної власності:***

1) Який розмір матеріальної шкоди завдано автору (правовласнику) об'єкта права інтелектуальної власності унаслідок дій особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)?

2) Яка ринкова вартість (або інший вид вартості згідно із законодавством) майнових прав (вказати назву об'єкта права інтелектуальної власності) станом на дату (вказати дату)?

3) Чи правильно визначено суму роялті за використання об'єкта?

4) Який мінімальний розмір авторської винагороди має сплатити роботодавець (замовник) автору об'єкта права інтелектуальної власності (назва)?

***Орієнтовний перелік питань мистецтвознавчої експертизи:***

- 1) Яку вартість має твір мистецтва, що досліджується?
- 2) Якщо перед експертом ставиться питання про вартість твору, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) обов'язково зазначається період (час), станом на який необхідно вирішити поставлене питання.

***Орієнтовний перелік питань товарознавчої експертизи:***

- 1) Яка вартість об'єктів дослідження як на території України, так і за її межами?
- 2) Яке найменування та призначення товарів?
- 3) Яким характеристикам відповідає товар згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності?
- 4) Який розмір матеріальної шкоди, заподіяної власнику майна внаслідок пошкодження цього майна (при пожежі, залитті тощо)?
- 5) Яка ринкова вартість зерна (зернобобових культур) станом на дату укладення контракту (на поточну дату) з урахуванням його якісних показників?
- 6) Якщо перед експертом поставлено питання про вартість товару (майна), орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), як правило, зазначає, станом на який час належить вирішувати поставлене питання.

Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча та транспортно-товарознавча експертиза), об'єктами якої є колісні транспортні засоби і їх комплектуючі.

***Орієнтовний перелік вирішуваних питань автотоварознавчої та транспортно-товарознавчої експертизи:***

- 1) Яка ринкова вартість КТЗ (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку визначається його вартість)?
- 2) Яка вартість КТЗ (зазначаються марка, модель КТЗ, ідентифікаційний номер), його складових, що ввозяться на митну територію України, на дату оцінки (зазначається дата, на яку визначається його вартість)?
- 3) Яка ринкова вартість сільськогосподарської та будівельної техніки?
- 4) Яке значення становить величина втрати товарної вартості КТЗ на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість)?
- 5) Яка утилізаційна вартість КТЗ (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість)?

6) Яка скрапова вартість КТЗ (зазначаються марка, модель і державний реєстраційний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість)?

7) Яка вартість матеріального збитку (шкоди), завданого(ї) власнику КТЗ (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові власника, марка, модель КТЗ, його державний реєстраційний номер) унаслідок (зазначається подія, що призвела до матеріальної шкоди) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється вартість)?

8) Чи можливо провести ремонтно-відновлювальні роботи пошкодженого КТЗ (його складових)? Якщо можливо, то який обсяг, характер і вартість цих робіт на дату оцінки (зазначається дата, на яку проводиться оцінка майна)?

9) Яке значення становить коефіцієнт фізичного зносу складових зазначеного КТЗ?

10) Яке значення становить процентний показник ринкової вартості КТЗ?

11) Чи відповідають виконані ремонтно-відновлювальні роботи нормативним вимогам?

12) Яким характеристикам (у тому числі типу) відповідає КТЗ згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності?

## **1.8. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО СТАВЛЯТЬСЯ НА ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ (МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ)**

З метою визначення розміру шкоди немайнового характеру, що була спричинена фізичній або юридичній особі призначається судово-психологічна експертиза. Предметом дослідження фізичної особи є його індивідуально-психологічні особливості. Юридична особа досліджується шляхом вивчення його організаційної структури, особливостей ринкового положення та господарської діяльності, специфіки бізнес-процесів.

***Орієнтовний перелік вирішуваних питань судово-психологічної експертизи:***

- 1) Чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмувальною для особи (прізвище, ім'я та по батькові)?
- 2) Якщо так, то чи завдані особі (прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода)?
- 3) Якщо особі (прізвище, ім'я та по батькові) завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?
- 4) Чи спричинена моральна шкода (шкода немайнового характеру) такій-то юридичній особі внаслідок такого-то порушення його права (вказати яке право порушене та внаслідок чого)?
- 5) Якщо внаслідок порушення такого-то права юридичної особи (вказати яке право порушено та внаслідок чого), цій особі спричинена моральна шкода (шкода немайнового характеру), то як можна визначити матеріальний еквівалент такої шкоди?

### **1.9. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО СТАВЛЯТЬСЯ НА ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ**

Відзначимо, що з метою визначення розміру шкоди довкіллю слідчому необхідно призначати екологічну експертизу (на сьогодні клас екологічних експертиз перебуває в стадії розвитку й до їх числа відносяться такі види: експертиза екологічного стану ґрунтово-геологічних об'єктів, експертиза екологічного стану біоценозів, експертиза екологічного стану водних об'єктів, експертиза екологічного стану атмосферного повітря, експертиза радіаційної обстановки, експертиза впливу господарюючого суб'єкта на навколишнє середовище).

***Орієнтовний перелік питань, що ставляться на вирішення екологічної експертизи:***

1) Чи є на конкретній земельній ділянці, водному об'єкті тощо ознаки негативного антропогенного впливу господарської діяльності людини? Якщо так, то які саме?

2) Чи є на об'єктах, наданих на експертизу (проба води, ґрунту), сліди забруднювальних і інших речовин, що негативно впливають на екологічний стан навколишнього середовища? Якщо так, то яких?

3) Чи є на навколишніх предметах (наприклад, будівлях, транспортних засобах) сліди забруднювальних і інших речовин, що негативно впливають на екологічний стан навколишнього середовища?

4) Чи належать речовини й матеріали (зазначити які) до групи потенційно небезпечних для екологічного стану навколишнього середовища?

5) Які умови спричинили збільшення масштабів негативного антропогенного впливу на конкретні об'єкти?

6) Які екологічні ризики негативної зміни ґрунтового покриву виникають при здійсненні господарської діяльності функціонуючого об'єкта?

7) Чи є проведення передбачених природоохоронних заходів достатнім для усунення виявлених ознак негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище (водний об'єкт, ґрунтовий покрив тощо)?

8) Який період часу потрібен для відновлення екологічної рівноваги, порушеної внаслідок конкретного негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище?

9) Яка причина зниження біологічної різноманітності (наприклад, зменшення рибних запасів або усихання й загибель дерев) у межах локальної земельної ділянки або водного об'єкта?

10) Яка екологічна шкода заподіяна в результаті порушень правил охорони навколишнього середовища, її можливі наслідки?

11) Які безпосередні причини заподіяної екологічної шкоди?

12) Чи є недоліки екологічного проектування, планування даного об'єкта (району), його експлуатації (очисних, уловлювальних та інших устроїв) причиною надзвичайної екологічної ситуації?

13) Які причини й умови призвели до порушень правил охорони навколишнього середовища та їх наслідків?

### **1.10. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ, ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ, ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ**

Відзначимо, що при призначенні та проведенні експертиз щодо визначення розміру матеріальних збитків громіздкі предмети досліджуються за їх місцезнаходженням. Якщо ці об'єкти перебувають за місцем проживання громадян чи місцем розташування юридичної особи, то орган, який призначив експертизу, зобов'язаний забезпечити експертові можливість їх огляду. Якщо перед експертом поставлено питання про визначення вартості майна, особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити, за станом на який час належить вирішувати поставлене питання.

На експертизу може бути винесене питання про вартість відсутнього майна. У цих випадках особа або орган, які призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів кримінального провадження, що містять відомості про відсутні об'єкти, повинна проводитися експертиза (рахунки, описи у протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або подати ці відомості у постанові про призначення експертизи.

При визначенні розміру шкоди немайнового характеру психологічна експертиза може бути частиною комплексного експертного дослідження, якщо в органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза). До цього переліку також можуть належати психолого-почеркознавча та психолого-лінгвістична експертизи.

**Зауважимо, що на сьогодні майже відсутня в Україні практика визначення розміру шкоди немайнового характеру, що спричинена юридичній особі**

Однак, практика Європейського суду свідчить про те, що при визначенні шкоди немайнового характеру юридичній особі враховуються наступні фактори: чи постраждала репутація юридичної особи; невизначеність в плануванні рішень; перешкоди в управлінні; незручності та занепокоєння; спричинені керівникам компанії; розчарування, які понесли члени та засновники юридичної особи в результаті кримінального правопорушення. Зауважимо, що зниження престижу, ділової репутації можна довести шляхом проведення економічної експертизи, яка досліджує: чи зменшилися економічні показники, чи зменши-

лась вартість нематеріальних активів, чи зменшилось котирування акцій юридичної особи, чи зменшилась вартість нематеріальних активів.

Юридична особа є організаційно-правовою формою реалізації прав та обов'язків колективного суб'єкта правових відносин, характеризується єдністю волі та цілей. Тому, визначаючи розмір шкоди немайнового характеру відносно фізичної особи вживаються категорії «моральних страждань», «порушення здоров'я» та «нормальних життєвих зв'язків». Шкода немайнового характеру, що спричинена юридичній особі, виражається в порушенні визначених цілей, задач, структури, організаційного клімату, стратегічного планування, процесів й традицій управління, ділових зв'язках.

Так, наприклад, порушення організаційного клімату може підтверджуватися збільшенням відсотка осіб, що звільнилися (співвідношення звільнених до штатної чисельності працюючих), порушенням ділових зв'язків (розрив контрактів тощо).

При обчисленні розміру відшкодування шкоди, заподіяної знищенням або пошкодженням природних ресурсів, потрібно з'ясовувати ті кількісні та якісні критерії (кількість, вагу, розмір тощо).

Розміри відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд, визначаються на основі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів, що провадиться відповідно до ст. 65 Закону України від 16 червня 1992 р. «Про природно-заповідний фонд України», і спеціальних такс (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. зі змінами та доповненнями «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»).

**Розмір шкоди при цьому визначається відповідно до Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів (затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 р. зі змінами та доповненнями).**

При вирішенні питань, пов'язаних із відшкодуванням збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України, необхідно керуватися постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 1995 р. «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» і Положенням про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та

інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України (затверджене наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 26 жовтня 1995 р. зі змінами та доповненнями).

Визначаючи розмір шкоди, заподіяної незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), знищенням їх житла, біотехнічних споруд, потрібно керуватися таксами нарахування розміру стягнення за збитки, заподіяні незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), їх жител, біотехнічних споруд.

При визначенні розміру шкоди, заподіяної водним живим ресурсам, залежно від конкретних обставин справи застосовуються такси, затверджені постановами Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 р. "Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу".

Щодо розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев, експерти керуються вимогами таких нормативних документів: постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 665, якою затверджено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами незаконним вирубуванням і пошкодженням дерев; постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1999 р. № 559, якою затверджено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної підприємствами, установами, організаціями та громадянами зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів унаслідок знищення або пошкодження дерев.

Такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів, встановлено залежно від діаметра знищеного або пошкодженого дерева в корі біля шийки кореня, ступеня пошкодження дерева (тобто пошкоджене до ступеня припинення чи до ступеня неприпинення росту) та породи дерева. На розмір такс, які застосовуються для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу, крім зазначених ознак, впливають також якісні характеристики деревини (сухостійна чи сироростуча). Розмір шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах населених пунктів і в лісі, визначається як добуток кількості знищених або пошкоджених дерев та такси, встановленої для відповідної категорії деревини.

При вирішенні експертом питань щодо обґрунтованості розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного знищення або пошкодження дерев, об'єктами дослідження є матеріальні носії інформації щодо кількісних і якісних характеристик зрубаних дерев.

### **1.11. МАТЕРІАЛИ, ЯКІ НЕОБХІДНО ПІДГОТУВАТИ ТА НАДАТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ, ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ, ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ**

Об'єкти, що направляються на дослідження з метою визначення розміру матеріальних збитків направляються експерту в упаковці, що забезпечує їх збереження.

При призначенні автотоварознавчої експертизи на дослідження експерту надаються КТЗ та документація, що стосується його реєстрації, матеріали розслідування події, що призвела до матеріальної шкоди, а також документи, у яких зафіксовані інші вихідні дані, необхідні для вирішення поставлених питань.

У разі потреби виклик зацікавлених осіб на технічний огляд КТЗ здійснюється замовником експертизи із зазначенням дати, місця та часу проведення огляду (після їх узгодження з експертом).

Орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), повинен(на) забезпечити можливість огляду КТЗ та належні безпечні умови (освітлення, вільний доступ, можливість огляду КТЗ з різних боків тощо).

Об'єктами екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, а саме: локальна земельна ділянка, на якій виявлені ознаки негативно-го антропогенного впливу, у тому числі забруднені земельні ділянки, ділянки із частковим або повним руйнуванням родючого шару ґрунту, забруднені площі зелених насаджень, території вивезення, складування й знищення відходів виробництва і споживання тощо; забруднені водні простори (ділянки рік, озер, водоймищ); забруднений повітряний простір; проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані в межах антропогенного забруднення навколишнього середовища; зразки флори й фауни, які піддалися негативному антропогенному впливу; виробничі й складські приміщення промислових, комунальних та інших підприємств і організацій, їх очисні спорудження, газоочисні й пилоуловлювальні установки тощо; механізми, устаткування, їх вузли та деталі з місця, де відбулася надзвичайна екологічна ситуація; відомості з технічної документації й актів перевірки екологічного стану об'єктів; результати обстеження об'єктів навколишнього середовища санітарно-епідеміологічними, природоохоронними й іншими спеціально уповноваженими органами; інші джерела інформації про негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище.

Екологічною експертизою (із залученням спеціалістів вузького профілю, спеціалізації) можуть також досліджуватись: екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що

мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища; документація з перепрофілювання, консервації та ліквідації діючих підприємств, окремих цехів, виробництв та інших промислових і господарських об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, у тому числі військового та оборонного призначення; документація із впровадження нової техніки, технологій, матеріалів і речовин (у тому числі тих, що закуповуються за кордоном), які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу; документація щодо генетично модифікованих організмів, які призначаються для використання у відкритій системі.

**У разі потреби питання з екологічної експертизи вирішуються шляхом проведення комплексної експертизи із залученням відповідних фахівців**

Для проведення екологічної експертизи з метою визначення розміру шкоди довкіллю експертам направляються: акти перевірок природоохоронних органів, в тому числі й розрахунки шкоди відповідно встановленим таксам; протоколи оглядів місць події з зазначенням обсягів знищених (пошкоджених, видобутих) природних об'єктів, їх стану та вказанням місць розташування.

Для встановлення факту самовільного користування надрами та визначення обсягу видобутих надр використовується пряме вимірювання (заміри розробок, кар'єрів, накопичених надр) разом з аналізом матеріалів геологорозвідувальних робіт (геологічні, гідрогеологічні карти родовищ за їх наявності).

Для визначення обсягу самовільно видобутих надр безпосередньо на місці видобування виконують прямі вимірювання лінійних розмірів: довжини, ширини та висоти, розраховують об'єм через добуток лінійних розмірів за допомогою відповідного засобу вимірювальної техніки, що має метрологічне підтвердження.

## **1.12. ПЕРЕЛІК РЕГІОНАЛЬНИХ ЗОН ОБСЛУГОВУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ ІНСТИТУТАМИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ<sup>26</sup>**

**Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз.**

Дніпропетровська і Запорізька області.

**Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз.**

Донецька і Луганська області.

**Київський науково-дослідний інститут судових експертиз.**

м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області.

**Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз.**

Автономна Республіка Крим.

**Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз.**

Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська і Чернівецька області.

**Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз.**

Кіровоградська, Миколаївська, Одеська і Херсонська області.

**Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені заслуженого професора М.С. Бокаріуса.**

Полтавська, Сумська, Харківська області та м. Севастополь.

**Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності.**

Зона обслуговування поширюється на всі регіони.

---

<sup>26</sup><http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page2> Додаток 1 до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1950/5 від 26.12.2012

### **1.13. ПЕРЕЛІК НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВІДДІЛЕНЬ:**

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (КНДІСЕ) має наступні відділення:

- 1) Вінницьке відділення Київського НДІСЕ;
- 2) Житомирське відділення Київського НДІСЕ;
- 3) Тернопільське відділення Київського НДІСЕ;
- 4) Хмельницьке відділення Київського НДІСЕ;
- 5) Черкаське відділення Київського НДІСЕ;
- 6) Чернігівське відділення Київського НДІСЕ.

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз (ХНДІСЕ) має наступні відділення:

- 1) Полтавське відділення Харківського НДІСЕ;
- 2) Сумське відділення Харківського НДІСЕ.

Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз (ОНДІСЕ) має наступні відділення:

- 1) Кіровоградське відділення Одеського НДІСЕ;
- 2) Миколаївське відділення Одеського НДІСЕ;
- 3) Херсонське відділення Одеського НДІСЕ.

Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз (ЛНДІСЕ) має наступні відділення:

- 1) Волинське відділення Львівського НДІСЕ.

Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз має наступні відділення:

- 1) Запорізьке відділення Дніпропетровського НДІСЕ.

Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз (ДНДІСЕ) має наступні відділення:

- 1) Луганське відділення Донецького НДІСЕ.

### 1.14. ПОШТОВІ АДРЕСИ ТА ТЕЛЕФОННІ НОМЕРИ НДЕКЦ ПРИ ГУМВС, УМВС УКРАЇНИ В ОБЛАСТЯХ, МІСТІ КИЄВІ ТА НА ЗАЛІЗНИЦЯХ

| <i>Найменування</i>                                 | <i>Поштова адреса</i>                                     | <i>Телефони, коди</i> |                    |                    |
|-----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|-----------------------|--------------------|--------------------|
|                                                     |                                                           | <i>Начальник</i>      | <i>Канцелярія</i>  | <i>Черговий</i>    |
| НДЕКЦ при УМВС України у Вінницькій області         | 21010, м. Вінниця, вул. Василя Порика, 8                  | (0432)<br>51-52-20    | (0432)<br>51-52-32 | (0432)<br>51-52-32 |
| НДЕКЦ при УМВС України у Волинській області         | 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 43                      | (0332)<br>74-20-51    | (0332)<br>74-24-85 | (0332)<br>74-28-88 |
| НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області | 49000, м. Дніпропетровськ, вул. Короленка, 4 а            | (056)<br>756-56-73    | (056)<br>375-20-39 | —                  |
| НДЕКЦ при ГУМВС України в Донецькій області         | 83062, м. Донецьк, вул. Фізкультурна, 1                   | Інформація відсутня   | —                  | —                  |
| НДЕКЦ при УМВС України в Житомирській області       | 10008, м. Житомир, вул. Старий Бульвар, 18                | (0412)<br>40-72-57    | (0412)<br>40-72-56 | (0412)<br>40-72-48 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Закарпатській області      | 88016, м. Ужгород, вул. Грибоєдова, 2                     | (0312)<br>64-39-51    | (0312)<br>64-32-38 | (0312)<br>64-32-38 |
| НДЕКЦ при ГУМВС України в Запорізькій області       | 69068, м. Запоріжжя, вул. Аваліані, 19 а                  | (0612)<br>65-77-55    | (0612)<br>65-01-09 | (0612)<br>65-69-22 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Івано-Франківській області | 76026, м. Івано-Франківськ, вул. Гетьмана Мазепи, 185     | (0342)<br>77-44-41    | (0342)<br>77-44-42 | (0342)<br>77-44-45 |
| НДЕКЦ при ГУМВС України в Київській області         | 04071, м. Київ, вул. Воздвиженська, 2                     | (044)<br>417-07-97    | (044)<br>417-17-29 | (044)<br>417-16-54 |
| НДЕКЦ при ГУМВС України в місті Києві               | 01025, м. Київ, вул. Володимирська, 15                    | (044)<br>279-33-90    | (044)<br>271-67-91 | (044)<br>271-99-08 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Кіровоградській області    | 25006, м. Кіровоград, вул. Жовтневої революції, 58        | (0522)<br>22-39-94    | (0522)<br>22-46-18 | (0522)<br>22-58-19 |
| НДЕКЦ при ГУМВС України у Луганській області        | 93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Леніна, 6-А | Інформація відсутня   | —                  | —                  |

|                                                 |                                                |                     |                    |                    |
|-------------------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------|--------------------|--------------------|
| НДЕКЦ при ГУМВС України у Львівській області    | 79007, м. Львів, площа Генерала Григоренка, 3  | (032)<br>262-00-01  | (032)<br>262-21-73 | (032)<br>262-21-73 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Миколаївській області  | 54003, м. Миколаїв, вул. Акіма, 2 а            | (0512)<br>53-11-88  | (0512)<br>53-11-92 | (0512)<br>53-11-91 |
| НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області      | 65005, м. Одеса, вул. Прохорівська, 35         | (048)<br>779-47-50  | (048)<br>779-47-55 | (048)<br>779-47-60 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Полтавській області    | 36004, м. Полтава, пров. Рибальський, 8        | (0532)<br>68-93-99  | (0532)<br>51-77-15 | (0532)<br>68-40-00 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Рівненській області    | 33003, м. Рівне, вул. Гагаріна, 39             | (0362)<br>26-49-52  | (0362)<br>67-97-51 | (0362)<br>67-95-92 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Сумській області       | 40007, м. Суми, вул. Кіровоградська, 8         | (0542)<br>66-77-17  | (0542)<br>66-77-25 | (0542)<br>66-77-19 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Тернопільській області | 46020, м. Тернопіль, вул. Степана Будного, 48  | (0352)<br>27-12-81  | (0352)<br>27-13-10 | (0352)<br>27-14-11 |
| НДЕКЦ при ГУМВС України в Харківській області   | 61039, м. Харків, вул. Ковтуна, 34             | (057)<br>721-15-57  | (057)<br>721-15-47 | (057)<br>721-15-90 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Херсонській області    | 73014, м. Херсон, вул. Миколаївське шосе, 28 а | (0552)<br>42-25-97  | (0552)<br>45-94-41 | —                  |
| НДЕКЦ при УМВС України в Хмельницькій області   | 29019, м. Хмельницький, вул. Молодіжна, 12     | (0382)<br>78-46-60  | (0382)<br>78-46-62 | (0382)<br>78-46-66 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Черкаській області     | 18009, м. Черкаси, вул. Пастерівська, 104      | (0472)<br>39-36-15  | (0472)<br>39-36-10 | (0472)<br>39-36-29 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Чернівецькій області   | 58000, м. Чернівці, вул. Головна, 24           | (0372)<br>54-48-58  | (0372)<br>54-79-00 | (0372)<br>54-78-80 |
| НДЕКЦ при УМВС України в Чернігівській області  | 14037, м. Чернігів, вул. Степана Разіна, 19    | (04622)<br>5-39-90  | (0462)<br>61-92-01 | (0462)<br>61-90-09 |
| НДЕКЦ при УМВС України на Донецькій залізниці   | 83018, м. Донецьк, вул. Горна, 4               | Інформація відсутня | —                  | —                  |
| НДЕКЦ при УМВС                                  | 79025, м. Львів,                               | (032)               | (032)              | —                  |

|                                                       |                                                  |                    |                    |                    |
|-------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|--------------------|--------------------|--------------------|
| України на Львівській залізниці                       | вул. Таллінська, 1                               | 226-16-94          | 226-16-94          |                    |
| НДЕКЦ при УМВС України на Одеській залізниці          | 65005, м. Одеса, вул. Заньковецької, 19          | (048)<br>727-63-23 | (048)<br>727-20-18 | (048)<br>727-63-03 |
| НДЕКЦ при УМВС України на Південній залізниці         | 61052, м. Харків, вул. Червоноармійська, 7       | (057)<br>724-42-18 | –                  | (057)<br>724-12-07 |
| НДЕКЦ при УМВС України на Південно-Західній залізниці | 02093, м. Київ, вул. Бориспільська, 19           | (044)<br>465-15-55 | (044)<br>465-15-53 | (044)<br>465-16-31 |
| НДЕКЦ при УМВС України на Придніпровській залізниці   | 49038, м. Дніпропетровськ, вул. Привокзальна, 15 | (056)<br>793-22-06 | –                  | (056)<br>793-55-49 |

### **1.15. ВІДОМОСТІ ПРО ЄВРОПЕЙСКУ МЕРЕЖУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ, ЧЛЕНОМ ЯКОЇ Є ДНДЕКЦ МВС УКРАЇНИ (ENFSI)**

Визнання результатів діяльності та фахового рівня українських міліцейських експертів підтверджує той факт, що за результатами міжнародного аудиту в 2002 році ДНДЕКЦ МВС України на правах постійного члена було прийнято до Європейської мережі криміналістичних наукових установ (ENFSI), яка включає 63 провідні експертно-криміналістичні установи з 36 країн Європи.

ENFSI належить до числа найбільших міжнародних судово-експертних організацій. Її офіційна історія розпочалася в 1995 р., коли у Нідерландах відбулися відповідні організаційні заходи. Головним джерелом інформації про ENFSI та засобом зв'язку між її членами є створений у 1999 р. сайт (<http://www.enfsi.eu/>). Прийнятий у цьому ж році на конференції Статут ENFSI є найважливішим документом, що регулює її діяльність. У статуті визначено мету діяльності ENFSI щодо її створення, функціонування, структури та принципів розвитку. Основний напрямок діяльності ENFSI спрямовано на досягнення світового рівня судової експертизи. Це забезпечується такими принципами:

- членство в ENFSI об'єднує виробничі, наукові та методичні можливості судово-експертних установ;
- розширення членства в ENFSI закріплює довіру до цієї організації з боку правоохоронних структур і судів;
- організовано встановлюються та всіляко підтримуються ділові відносини з іншими подібними організаціями, діяльність яких пов'язана з криміналістикою й судовою експертизою;
- всіляко заохочується діяльність усіх установ - членів ENFSI, які активно впроваджують в експертну практику сучасні методики досліджень, міжнародні стандарти та забезпечують високу компетентність експертів в окремих родах і видах експертизи.

На сьогодні в ENFSI представлено 63 судово-експертних та криміналістичних установ 36 країн, географічно розташованих по всій Європі. Багато з них належить до держав Європейського Союзу або є кандидатами до вступу в співтовариство. У складі ENFSI функціонують три постійно діючі структури:

1) Комітет з якості та кваліфікації (The Quality & Competence Committee – QCC);

2) Європейська академія судово-експертної науки (The European Academy of Forensic Science – EAFS); EWGC, утворений за такими напрямками експертної діяльності:

- DigitalImaging (дослідження цифрових зображень);
- DNA (генна ідентифікація);

- Documents (технічне дослідження документів);
- Drugs (дослідження наркотичних засобів);
- Explosives (дослідження вибухових речовин);
- Fibres (дослідження волокнистих матеріалів);
- Fingerprints (дактилоскопічні дослідження);
- Firearms (дослідження вогнепальної зброї);
- Fire and Explosive Investigation (дослідження пожеж і вибухів);
- Forensic Information Technology (комп'ютерно-технічні дослідження);
- Forensic Speech and Audio Analysis (фоноскопичні дослідження);
- Handwriting (почеркознавчі дослідження);
- Marks (трасологічні дослідження);
- Paint and Glass (дослідження лакофарбових матеріалів);
- Road Accident Analysis (дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди);

– Scene of Crime (дослідження місць вчинення злочинів). Робочі групи ENFSI щорічно звітують про свою діяльність, беруть участь у підготовці стратегічного плану ENFSI, сприяють співробітництву національних судово-експертних установ. Деякі робочі групи видають власні інформаційні бюлетені, головна мета яких полягає в наданні відповідної інформації експертам: про спеціальну техніку, експертну практику, конференції та симпозіуми тощо. Від України членом в ENFSI є лише Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України.

У 2006 році розпочато роботу з виконання вимог акредитації лабораторій Експертної служби МВС України за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025, які зокрема передбачають:

- створення системи навчання висококваліфікованих судових експертів;
- оснащення лабораторних комплексів на сучасному науково-технічному рівні;
- запровадження системи управління якістю експертних проваджень.

При чому, виконання зазначених вимог є необхідною умовою визнання результатів проведених експертних досліджень на міжнародному рівні.

За результатами аудиту, проведеного комісією Криміналістичного центру Департаменту поліції при МВС Латвії за участю представника Міжнародної програми підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування Департаменту Юстиції США, 14 березня 2012 року Національним агентством з акредитації України ДНДЕКЦ МВС України видано атестат акредитації, яким засвідчено компетентність лабораторій Державного центру згідно з вимогами ДСТУ ISO/IEC 17025.

Велика увага приділяється розвитку двосторонніх стосунків з аналогічними експертними установами європейських країн. На даний час ДНДЕКЦ МВС України підписані Протоколи про співпрацю з криміналістичними поліцейськими установами Польщі та Латвії.

Для експертно-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів, більш гнучкої реакції на потреби слідства у створенні надійної доказової бази в Державному центрі постійно проводяться заходи щодо реформування експертної служби, технічного оснащення лабораторій, створення для фахівців-експертів умов праці на рівні провідних європейських криміналістичних установ, що, безумовно, сприяє покращанню ефективності застосування експертно-криміналістичних засобів і методів у боротьбі зі злочинністю.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – № 11-12. – № 13. – Ст. 88
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р., № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356
3. Цивільний процесуальний кодекс України: закон України від 18.03.2004 р., № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492
4. Господарський кодекс України: закон України від 16.01.2003 р., № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144
5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від від 06.11.1991 р., № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56
6. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р., № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13.05.2014 р., № 1261-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 28. – Ст. 937
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 р., № 53/5. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>
9. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 №17 зі змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>
10. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок знищення або пошкодження дерев і чагарників [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1999 р. № 559. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-2001-п/print1386188880842278>
11. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 541. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541-2013-п?test=dCCMfOm7xBWMQj.EZiKzZ7LrHI4LAs80msh8Ie6>
12. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20.07.2009 р., № 389. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09?test=4/UMfPEGznhhQj..ZiKzZ7LrHI4LAs80msh8Ie6>
13. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.08.2011 р., № 303. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1097-11?test=4/UMfPEGznhhQj..ZiKzZ7LrHI4LAs80msh8Ie6>
14. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим

призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р., № 963. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-p?test=4/UMfPEGznhhQj..ZiKzZ7LrHI4LAs80msh8Ie6>

15. Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища: лист Вищ. госп. суду України від 01.01.2009 р. // Вісн. госп. судочинства. – 2009. – № 3. – С. 20-48

16. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07 лютого 2013 № 73 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 19. – Ст. 97

17. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків (реєстраційний код з Реєстру методик проведення судових експертиз 11.0.22).

18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [9-те вид.]. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

19. Брагинский М.И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – [2-е изд.] – М.: Статут, 2005. – 846 с.

20. Васькин В.В. Возмещение реального ущерба и упущенной выгоды / В.В. Васькин // Хозяйство и право. – 1994. – № 3. – С. 116

21. Васькин В. В. Гражданско-правовая ответственность / В. В. Васькин. – Владивосток, 1988. – С. 110

22. Гражданское право : в 2 т. / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК. – Т. 1. – 1998. – 816 с.

23. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – [2-е изд., стереотип.] – М.: Статут, 2001. – 411 с.

24. Кучерова О. И. К вопросу о делении убытков на юридические и экономические / О.И. Кучерова // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 8. – С. 8-10

25. Латынцев А.В. Расчет убытков в коммерческой деятельности / А.В. Латынцев, О.В. Латынцева. – М.: Лекс Книга, 2002. – 239 с.

26. Мякина А.В. Ограничение размера убытков в гражданском праве / А.В. Мякина // Журнал российского права. – 2005. – № 5. – С. 281

27. Пиндинг А. Я. Понятие и основные виды договорных убытков по советскому гражданскому праву / А. Я. Пиндинг // Учен. зап. ВЮЗИ. Вып. 17. – ч. 2. – М., 1968. – С. 21.

28. Победоносцев К.П. Курс гражданского права : в 3 т. / К.П. Победоносцев. – М.: Зерцало. – Т. 3. – 2003. – 622 с.

29. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І.В. Подколзін ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2010. – 20 с.

30. Савенкова О.В. Возмещение убытков в современном гражданском праве / О.В. Савенкова // Убытки и практика их возмещения : Сб. статей. – М.: Статут, 2006. – С. 16.

31. Садиков О.Н. Споры, возникающие при заключении и исполнении гражданско-правовых договоров / О.Н. Садиков // Комментарий судебно-арбитражной практики. – М.: Юрид. лит., 2003. – № 10. – С. 10

32. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. / [Пер. с нем.]. – М.: Междунар. отношения, 2000. – Т. 2. – 512 с.

Наукове видання

Бугайчук Костянтин Леонідович  
Корнієнко Дмитро Миколайович  
Федосова Олена Валеріївна  
Стреляний Володимир Іванович  
Галкін Дмитро Вікторович  
Малиновська Тетяна Миколаївна  
Гладкова Євгенія Олексіївна  
Святокум Ігор Олегович  
Лозова Світлана Миколаївна  
Книженко Світлана Олександрівна

**ОСОБЛИВОСТІ  
ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ  
РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ, ШКОДИ НЕМАЙНОВОГО  
ХАРАКТЕРУ, ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ  
ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

**Науково-методичні рекомендації**